

3 історії другої світової війни

В. С. Коваль (Київ)

Невідомий варіант плану «Барбаросса»

Серед найважливіших документальних джерел з історії другої світової війни особливе місце належить директивам верховного командування збройних сил нацистської Німеччини (ОКВ). На те є дві головні причини. По-перше, саме Німеччина готувала й розв'язала війну в Європі і понад три роки утримувала стратегічну ініціативу, тобто нав'язувала іншим державам свою волю, визначала напрям розвитку основних світових подій; на всіх етапах війни вона була основною силою фашистського блоку. Другою причиною є змістовий характер директив ОКВ, зумовлений тоталітарною природою нацистської держави, диктаторською владою Гітлера, яка мало чим поступалася перед владою Сталіна в Радянському Союзі.

У руках Гітлера була зосереджена вся верховна політична і військова влада в країні: його воля спрямовувала всі зусилля могутньої держави та її збройних сил. На основі вказівок Гітлера, як верховного головнокомандувача, ОКВ складало проект «директиви фюрера». В разі необхідності цей проект надсилався у штаби головнокомандувань армії, авіації та флоту, котрі могли вносити до нього свої пропозиції. Далі ОКВ розробляло остаточний варіант проекту директиви і доповідало його Гітлерові. Той робив свої остаточні виправлення та підписував документ. Іноді директиву підписував від імені Гітлера начальник ОКВ генерал-фельдмаршал Кейтель. Тоді вона починалася словами «Фюрер наказав...».

У директивах ОКВ формулювалися великі стратегічні завдання, вказувалися шляхи й засоби їх здійснення. Поки війна велася за межами Німеччини, директиви стосувалися зарубіжних країн і відображали всі етапи нацистської агресії. Їх стиль повинен був не залишати місця для сумніву: воля фюрера назавжди вирішує долю держав і народів.

* * *

18 грудня 1940 р. Гітлер підписав підготовлену верховним командуванням вермахту директиву № 21 про напад на Радянський Союз. У ній, зокрема, вказувалося: «Німецькі збройні сили повинні бути готові ще до закінчення війни проти Англії розбити Радянську Росію в ході швидкої кампанії («Випадок Барбаросса»)».

За директивою, німецька армія мала спрямувати для нападу на Радянський Союз «усі з'єднання, які вона має у своєму розпорядженні». Лише мінімальну кількість їх дозволялося залишити на окупованих територіях країн Заходу на випадок «несподіваних нападів» з боку Англії. Авіація повинна була вивільнити для Східної кампанії такі сили, що з їх підтримкою «сухопутні війська будуть спроможні швидко завершити наземні операції». Разом з тим перед нацистською авіацією ставилася вимога надійно прикрити з повітря від ударів англійських бомбардувальників «всі театри воєнних дій та райони розташування нашої воєнної промисловості», а також забезпечити «неослабну» боротьбу проти Англії, особливо проти її морського довозу. Основні сили флоту, як і раніше, зосереджувалися проти Англії. Директива вимагала всі приготування до нападу на Радянський Союз

закінчити до 15 травня 1941 р. «Вирішальне значення має те, щоб наш намір напасти не став відомий».

«Загальний задум» кампанії: «Основні сили російської армії, розміщені в Західній Росії, будуть знищені сміливими операціями, які вестимуть глибоко проникаючі танкові клини». Відступу боєздатних радянських військ у глиб Росії не можна допустити, підкреслювалося у директиві. «Кінцевою метою операції є створення бар'єру проти Азіатської Росії по загальній лінії Волга—Архангельськ. У разі необхідності останній промисловий район Росії на Уралі можна буде знищити авіацією».

Наступати мали три групи армій: дві — між Балтійським морем та Прип'ятськими болотами, третя — на Україні. Центральна група армій «має завдання наступати потужними танковими та моторизованими з'єднаннями з району Варшави та на північ від неї і розтрощити ворожі сили в Білорусії. Це дозволить сильним частинам рухомих військ повернути на північ й у взаємодії з північною групою армій, що наступатиме з Східної Пруссії у загальному напрямі на Ленінград, знищити сили ворога, які діятимуть у Прибалтиці. Тільки після виконання цього першочергового завдання, яке мусить включати зайняття Ленінграда та Кронштадта, буде продовжено наступ з метою взяття Москви — важливого центру комунікацій та воєнної промисловості.

Лише несподівано швидкий розвал російського опору міг би виправдати і водночас досягнути обидві цілі».

Про завдання нацистських військ в Україні у директиві № 21 говорилося: «Група армій, що діятиме на південь від Прип'ятських боліт, повинна концентричною операцією значними силами з обох своїх флангів знищити всі російські війська в Україні на захід від Дніпра. Головний удар буде завдано з району Любліна у загальному напрямі на Київ, тоді як війська, розміщені в Румунії, здійснюватимуть широкий оточуючий маневр через нижній Прут. Завданням румунської армії буде стримувати російські війська у проміжному районі»².

Це означало, що війська агресора наступатимуть на Україну двома клинами — з району на північ від Карпат і на крайньому південному фланзі, з Причорномор'я, беручи у величезні кліщі радянські війська у Молдавії та на Правобережній Україні.

За оперативним планом «Барбаросса», розробленим генштабом сухопутних сил на основі директиви № 21, війська групи армій «Південь» було розділено на два угруповання. На лівому фланзі, у районі на північ від Карпат, — 6-та і 17-та польові (загальновійськові) армії та два корпуси 1-ї танкової групи. Південний фланг, в Румунії, біля гирла Пруту, — 12-та німецька польова армія та один корпус 1-ї танкової групи. Одночасними зустрічними ударами південного і північного танкових клинів гітлерівське командування розраховувало оточити усі радянські війська на Правобережній Україні. На польові армії покладалося завдання швидко просунути-ся за танковими корпусами, ущільнити кільце, розчленувати й ліквідувати оточені радянські війська³.

400-кілометровий проміжок між північним і південним угрупованнями групи армій «Південь» мали заповнити румунські частини. Їх завданням було скувати з фронту радянські війська, охоплювані з флангів німецькими танковими клищами.

* * *

Україна знаходилася на правому фланзі гітлерівської агресії проти СРСР. У більш широкому стратегічному розумінні правим флангом німецького «Східного походу» разом з Румунією був і Балканський півострів. Воєнні дії, що мали місце на Балканах навесні 1941 р., безпосередньо впливали на дії Гітлера на сході. Зокрема, вони унеможливили початок «Барбаросси» у момент, передбачений директивою ОКВ № 21. Це — одна з причин провалу грандіозного задуму силою зброї встановити німецьке па-

нування на всьому просторі від Атлантики до Уралу, задля чого, власне, Гітлер розв'язав другу світову війну. Отже, слід, хоч би коротко, спинитися на балканських подіях того часу та на їх місці у директивах ОКВ. Події розвивалися так.

У жовтні 1940 р. Б. Муссоліні, фашистський диктатор Італії, зваблений блискавичними перемогами Гітлера над країнами Західної Європи, вчинив із загарбаної ним Албанії напад на Грецію. Себе він вважав уже володарем Балкан. Гітлер марно намагався завадити виникненню непотрібного йому перед походом на Схід додаткового театру війни на півдні Європи. Вийшло якнайгірше: замість швидкої перемоги італійська армія зазнала поразки, греки вступили на територію Албанії, до грецького порту Салоніки у грудні 1940 р. прибули англійські військові підрозділи з Африки. Для Гітлера створилася потенційно загрозлива ситуація — з аеродромів Греції англійська авіація могла бомбардувати румунські родовища нафти, без якої Німеччина не змогла б воювати.

13 грудня 1940 р. Гітлер підписав директиву ОКВ № 20 про напад на Грецію. Директива передбачала створення у Південній Румунії групи німецьких військ загальною чисельністю 24 дивізії, щоб «з настанням сприятливої погоди — імовірно у березні — спрямувати цю групу військ через Болгарію для окупації північного узбережжя Егейського моря і, якщо буде необхідно, усїєї континентальної Греції (операція «Маріта»). Ми можемо покластися на болгарську підтримку».

У директиві № 20 також підкреслювалося: «Після завершення операції «Маріта» головні сили задіяних у ній військ будуть виведені для нового використання». Це означало, що їх буде використано у війні проти Радянського Союзу: іншої великої операції не планувалося. Гітлер й без того порозкидав свої війська по всій Західній Європі. Це зумовлювало тісний зв'язок і взаємозалежність дій агресора на різних театрах.

* * *

17 березня 1941 р. начальник генштабу німецьких сухопутних сил генерал Ф. Гальдер доповідав Гітлерові про хід підготовки операцій «Маріта» та «Барбаросса». Фюрер дав докладні вказівки з обох питань. Щодо «Маріти», котра розглядалася першою, він заявив, що остаточною метою нападу на Грецію буде встановлення німецького панування у повітрі над Східним Середземномор'ям. Це означало необхідність завоювання не тільки власне Греції, а й її численних островів. Далі Гітлер говорив про можливі дії проти Туреччини, котру англійці посилено втягали до антинімецького союзу. Почувши усе це, Гальдер записав у своєму службовому щоденнику: «Висновок: Не можна розраховувати на використання в операції «Барбаросса» тих військ, які призначено для операції «Маріта».

Після того Гітлер дав вказівки про операцію «Барбаросса»:

«а. Ми повинні з самого початку домогтися успіху. Будь-які невдачі неприпустимі»⁴.

Центральна стратегічна ідея плану «Барбаросса» полягала в тому, щоб у перші ж тижні бойових дій розбити основні сили Червоної армії і тим самим відразу визначити кінцевий результат війни. Ця ідея впливала з переконання, що головні сили Червоної армії розміщені на території між західним кордоном СРСР та лінією Д-Д (річок Західна Двина — Дніпро). «На наших кордонах, — писав Гітлер у листі до Муссоліні 21 червня 1941 р., — стоять усі наявні російські війська»⁵.

Ця хибна оцінка зумовила відповідний прогноз ходу війни на Сході, який розробили Гітлер та його генерали. Вони вважали, що з розгромом Червоної армії у прикордонних районах і виходом німецьких військ на рубіж Західна Двина — Дніпро Радянська держава мала бути паралізована внаслідок катастрофи на фронті та масових бомбардувань ворожою авіацією. Так, в Європі у перші ж тижні війни всі жертви чергового могутнього удару гітлерівського вермахту впадали у стан шоку, втрачали

здатність мобілізувати на боротьбу з ворогом нові сили, наставали хаос, загальна паніка, розвал, поразка. На Східному фронті, за розрахунками нацистських стратегів, результат боротьби на їх користь мав бути остаточно визначений з виходом вермахту на лінію Д-Д. На схід від рубежу річок Західна Двина — Дніпро вони очікували зустріти лише епізодичний, неорганізований опір радянських військ і швидко досягти кінцевої мети наступу, вказаної в директиві ОКВ № 21, — лінії Архангельськ — Волга.

Стратегія Німеччини у той період другої світової війни, коли вона утримувала ініціативу в своїх руках, базувалася на тому, що перший же її удар, спрямований проти чергової жертви агресії, обов'язково мав позбавити її здатності продовжувати боротьбу. Так само планувався й напад на СРСР. Тому Гітлер вимагав від своїх генералів одразу досягти вирішального успіху. Генерали не заперечували проти такого підходу, навіть коли обговорювали хід майбутньої війни у вузькому колі. Вони виявилися не меншими авантюристами, ніж їхній верховний головнокомандувач із свастикою на лівому рукаві.

17 березня 1941 р. під час чергової доповіді начальника генштабу сухопутних сил Гітлер несподівано відкинув давно розроблений та затверджений план дій на Україні як неспроможний забезпечити швидкий успіх німецького наступу і висунув зовсім новий варіант. Гальдер записав слова Гітлера:

«Група армій «Південь»: «Наступати усюди — помилково у принципі». Річки Прут і Дністер — це такі перепони, котрі затримують будь-який наступ. Оборона на Дністрі є набагато сильнішою, ніж оборона на Рейні. Тому не слід наступати через Прут. «Цим ми тільки відженемо тут росіян, а нам треба робити так, щоб вони залишилися».

«Висновок. У районах, прилеглих до Румунії, слід задіяти лише таку кількість військ, яку треба для її оборони. Усе інше повинно бути використане на північ від Карпат: фронтально, з подальшим посиленням ударного угруповання на північному фланзі шляхом підтягування нових рухомих з'єднань. Якнайшвидше вивести танкові частини з Румунії»⁶.

Свою новою настановою Гітлер перекреслив сформульований у директиві ОКВ № 21 стратегічний задум, покладений в основу оперативного плану наступу на Україну. Попередній варіант відповідав розробкам, здійсненим у ході тривалої штабної роботи ОКВ. У грудні 1940 р. Гітлер схвалив його без будь-яких принципових зауважень. Тепер він наказав замінити цей план власним варіантом: замість одночасного удару з півдня й півночі на українському кордоні провести один — з півночі, зосередивши там усі танкові ударні сили групи армій «Південь».

Ці вказівки, зрозуміло, повинні були знайти відображення у черговій директиві ОКВ. Кожне обговорення воєнних питань у Гітлера проходило за участю шефа ОКВ фельдмаршала В. Кейтеля, його стенограф фіксував кожне слово, надто фігурове. На основі тих записів розроблялися проекти директив ОКВ. Однак директиви, що відповідала вказівкам Гітлера, зробленим 17 березня 1941 р., воєнні історики не знайшли.

Проте це не означає, що такої директиви не було.

* * *

Воєнні директиви у ролі генералісимуса Гітлер став видавати, взявши на себе безпосереднє командування німецькими збройними силами. Було це в 1938 р. Доти в Німеччині формально було двоє головнокомандувачів. Перший — сам Гітлер, котрий по смерті президента Гінденбурга 2 серпня 1934 р. узяв на себе його прерогативи без обрання президентом. Другий — воєнний міністр, котрий мав здійснювати фактичне керівництво вермахтом. Гітлер мусив погодитися на таку двозначну ситуацію, поки не стояло питання про війну. Тим самим він заспокоював генералів, які не хотіли, аби непрофесіонали втручалися у справу розбудови армії.

5 листопада 1937 р., дійшовши висновку, що відроджена без версальських обмежень німецька армія наближається до стану боєготовності, Гітлер на таємній нараді в рейхсканцелярії повідомив воєнне командування про свою рішучість вже наступного року розпочати збройну боротьбу за «життєвий простір», тобто загарбання чужих територій в Європі. Однак воєнний міністр фельдмаршал В. Бломберг та головком сухопутних сил генерал В. Фріч були проти. Вони вважали німецьку армію ще непідготовленою до великої війни. Гітлер дивився на проблему інакше. Він виходив з того, що армія ніколи не буває ідеальною, головним є не сама по собі сила армії, узяті окремо, а порівняльний рівень боєготовності її та можливих противників. Німецький вермахт за короткий період інтенсивної розбудови здобув перевагу, і Гітлер поспішав скористатися цим, поки інші європейські держави не схаменулися й не подолали свого воєнного відставання.

Конкретно початок нацистської агресії мав заторкнути малі держави — Чехословаччину та Австрію. На півночі першої, у Судетах, проживало чимало німців, а друга взагалі складалася з німців, що з XII ст. жили окремою державою, яку Гітлер мав намір приєднати до Німеччини. Крім того, на Балтиці були ще Мемель (Клайпеда) у складі Литви та вільне місто Данціг (Гданськ), оточене з суходолу польською територією. Вони мали стати першими цілями Гітлера, і він вважав, що Англія та Франція взагалі не кинуться за них у війну. «У будь-якому разі нашим першим завданням повинен бути розгром Чехословаччини та Австрії одночасно», — оголосив 7 листопада нацистський фюрер своїм генералам.

Армія потрібна була Гітлерові як безвідмовний інструмент його політики. Не згодні з фюрером воєначальники могли тільки йому заважати. Тому не минуло й двох місяців, як Бломберг і Фріч були увільнені з армії, а 4 лютого 1938 р. німці почули по радіо декрет фюрера «Про керівництво збройними силами». Декрет починався словами: «Командування усіма збройними силами віднині здійснюватиметься безпосередньо особисто мною».

Декрет Гітлера, що мав силу закону, змінив усю структуру найвищого ешелону німецького командування. Воєнне міністерство ліквідовувалося. Його управління збройних сил, зазначалося в декреті, «з даного моменту є верховним командуванням збройних сил і безпосередньо переходить під моє особисте керівництво як мій військовий штаб». Колишнє міністерство займалося організаційними справами збройних сил, а не оперативними питаннями. В оперативних справах його функції обмежувалися постановкою завдань. Розробкою конкретних військових планів займалися штаби головнокомандувань армії, авіації, флоту.

Узявши на себе безпосереднє керівництво збройними силами, Гітлер наказав сформувати оперативне управління верховного командування — штаб керування вермахтом. З його утворенням верховне командування отримало набагато більше функцій, ніж колишнє воєнне міністерство, стало центральним органом стратегічного керування війною. Шеф (начальник) верховного командування (тоді ще генерал) В. Кейтель отримав ранг міністра. Він та начальник штабу оперативного керування вермахтом генерал А. Йодль завжди були при Гітлері, навіть у його частих роз'їздах, супроводжувані штабними офіцерами та засобами зв'язку. Де б Гітлер не був, його директиви та накази видавалися з позначкою: «Головна квартира фюрера».

Безумовно, штаб оперативного керування можна було включити й до складу колишнього воєнного міністерства, не проголошуючи його фіктивної «ліквідації». Але Гітлерові треба було усунути самого воєнного міністра, як проміжного головнокомандувача, котрому належало робити усю практичну справу, залишаючи Гітлера суто номінальним верховним головнокомандувачем, подібно до кайзера (імператора) Вільгельма II у першій світовій війні.

Гітлер добре знав, що сталося у ту війну, коли кайзер вважався верховним командувачем, а все стратегічне керівництво військами зосередилося у руках Великого генштабу. Начальник штабу фельдмаршал П. Гінденбург та його заступник генерал Е. Людендорф невдовзі стали відігравати вирішальну роль і на політичній арені. Гітлер убезпечив себе від виникнення подібної ситуації. Більше того, він мав непохитний намір самому керувати війною, бо був переконаний: стратегові потрібні не вузькі спеціальні знання, а інтуїція та воля.

* * *

Після реформи структура найвищого ешелону військового командування нацистської Німеччини набула такого вигляду. На верхівці піраміди стояв верховний командувач Гітлер, що тримав у своїх руках усі важелі влади — державної та партійної, цивільної та військової. Його робочим органом було верховне командування збройних сил — ОКВ (Oberkommando der Wehrmacht). Верховному командуванню підлягали головнокомандування сухопутних військ, армії — ОКХ (Oberkommando des Heeres), головнокомандування військово-морського флоту — ОКМ (Oberkommando der Kriegsmarine) та головнокомандування військово-повітряних сил — ОКЛ (Oberkommando der Luftwaffe). Кожне з них мало свого головнокомандувача та свій генеральний штаб.

Великого генштабу, подібного до того, що існував у Німеччині в роки першої світової війни і контролював політику та економіку країни, за нацистів не існувало. У радянській військово-історичній літературі ОКВ завжди називалося і трактувалося як генеральний штаб, але це було грубою помилкою. По суті, ОКВ залишалося міністеріальною структурою. Командним органом Гітлера був невеликий штаб оперативного керування вермахтом (Wehrmachtführungsstab). Генштаби армії, флоту і авіації були незрівнянно більшими. Армійський генштаб розробляв план нападу на СРСР. Саме відповідно до його розробок було складено і директиву ОКВ № 21 (випадок «Барбаросса»), котру Гітлер підписав 18 грудня 1940 р.

У війні проти СРСР керування діями вермахту здійснювало ОКХ. За воєнні дії вермахту на Заході та в Африці відповідало ОКВ. Воно контролювало, зокрема, й дії німецької армії в Норвегії, перед якою було поставлено завдання частиною своїх сил наступати через Петсамо (Фінляндія) на Мурманськ. Виконати це завдання вона не змогла. На крайній півночі німецько-радянського фронту ворогові не вдалося перейти кордон і вступити на територію СРСР. Таким був внесок військ під орудою ОКВ у війну з Радянським Союзом.

У критичній ситуації грудня 1941 р., коли наступ німців на Москву зазнав краху, радянські війська перейшли у зимовий наступ, і німецький фронт загрозливо захитався, фюрер узяв на себе командування сухопутними силами, тобто безпосереднє керування діями вермахту на Сході. Тим самим ОКХ з його генштабом опинилися у безпосередньому підпорядкуванні Гітлерові. Його накази про воєнні дії проти Радянського Союзу і надалі виходили у вигляді директив ОКВ, але тепер поряд з фюрером постійно перебував начальник генштабу сухопутних сил.

* * *

Гітлерівський поворот до актів агресії у 1938 р. супроводжувався появою відповідних директив ОКВ. Коли йшлося про вступ німецьких військ на чужу територію і можливі воєнні дії, директива отримувала номер, бо передбачалося, що може бути серія директив, пов'язаних між собою. Підписана Гітлером директива ОКВ № 1 про окупацію Австрії була видана 11 березня 1938 р., напередодні вступу на її територію.

18 березня Гітлер видав нову директиву № 1. Цього разу йшлося про окупацію Мемеля (Клайпеди), переданого Антантою від Німеччини Литві

1919 р. Найбільш імовірно Гітлер вважав збройну протидію з боку Польщі. Серія також згасла, бо окупацію Мемеля було відкладено на невизначений час, а згадана вище директива була втілена в життя через рік — 23 березня 1939 р.

30 травня 1938 р. Гітлер запланував напад на Чехословаччину (операція «Грюн»), готуючись до одночасної війни з Англією та Францією, якщо вони захищатимуть свого союзника. Було видано ряд відповідних директив ОКВ, які, однак, не отримали серіальних номерів. 30 вересня народилася директива ОКВ № 1 про окупацію Судетської області, відповідно до підписаної того ж дня мюнхенської угоди з Англією та Францією про розчленування Чехословаччини. Невідомо, про що говорилося в директивах № 2 і № 3, бо їх не виявлено. 18 жовтня директива № 4 закінчила операцію «Грюн». Однак це не означало, що Гітлер, забравши Судети, залишить Чехословаччину у спокої. 21 жовтня він підписав нумеровану директиву ОКВ про завдання збройних сил. Серед них було таке: «2) остаточна ліквідація решти Чехії». Це завдання агресор здійснив 15 березня 1939 р.

Протягом 1939 р., йдучи до війни, Гітлер підписав ряд директив ОКВ, які не мали своїх номерів, крім номера канцелярської реєстрації. Нарешті, № 1 отримала видана 31 серпня директива про напад на Польщу на світанку наступного дня. Ця директива ОКВ започаткувала довгу серію, що продовжувалася протягом усієї другої світової війни. Але нумерація тривала тільки до 3 листопада 1943 р., коли чергова воєнна директива Гітлера отримала № 51. Надалі директиви ОКВ не мали власних номерів. Важко не помітити в цьому вияві штабної безнадії в умовах, коли на всіх фронтах Німеччина наближалася до катастрофи.

Разом з тим, ці суто формальні дані про нумерацію директив ОКВ пояснюють, чому один з найважливіших документів гітлерівської стратегії, який наведено нижче, залишився невідомим воєнним історикам як у країнах, що входили до складу СРСР, так і за їх межами. Йдеться про те, що в стрункій, суворо дотримуваний у період успіхів Гітлера як полководця нумерації директив ОКВ трапився пропуск: важлива директива про операції «Маріта» і «Барбаросса» не отримала номера. Внаслідок цього вона, мабуть, випала з поля зору штабних канцеляристів ОКВ і не потрапила до теки документів, що їх згодом досліджували воєнні історики. Її немає і в повних збірках директив Гітлера, виданих за кордоном¹⁰.

* * *

Витяги з цієї директиви публікувалися автором даної статті у різних працях, починаючи з 1979 р. Вперше наводимо повний текст документа:

«Головна квартира фюрера, 22 березня 1941 р.

Для начальників штабів

Таємна справа командування

Верховне командування збройних сил

№ 44326/41 д. К. Chefs. WEST/L (1 Op.)

Тільки через офіцера^{10a}

Фюрер наказав відносно наступних операцій таке:

I. Операція «Маріта»

1. Беручи до уваги нинішню політичну позицію Греції та враховуючи прибуття англійських військ на грецький материк, буде необхідно передбачити як мету операції «Маріта» захоплення усього грецького материка, включаючи Пелопоннес (Директива № 20, пункти 2 та 4 в).

2. Наступним завданням сухопутних сил буде зайняття островів Тасос і Самоотракія поблизу Егейського узбережжя. Якщо на узбережжі Греції не виявиться придатних для цього суден, морське командування встановлює, чи можна тримати наготові у болгарських портах корабельний тоннаж, котрий в разі потреби можна буде, не розкриваючи пунктів призначення,

провести через Протоки до грецьких портів відправки (головно Александрополь).

Відносно підготовки операції проти Лемноса та Цикладів див. ОКВ/WEST/Abt. L. (I. Op.) № 44309/41 г. К. Chfcs, 16 березня 1941 р.

Наявний тоннаж має використовуватися за вказівками штабу 12-ї армії й таким чином, щоб після окупації Лемносу насамперед були встановлені комунікації з цим островом, крім того, вивільнені кораблі мають бути використані для окупації Тасоса і Самотракії.

3. Головнокомандувач сухопутних сил має *посилити ударну групу* військ, котра зараз перебуває в Болгарії, до розмірів, які вважатимуться необхідними, за рахунок третього ешелону. Вжити заходів, щоб прискорити прибуття 4-ї гірської дивізії.

Танкові дивізії, зосереджені як прикриття проти Туреччини, зможуть бути використані для виконання інших завдань невдовзі після початку нападу.

4. Вплив на італійську групу армій «Албанія» має забезпечуватися у такий спосіб, що за згодою з італійським головнокомандуванням буде здійснено обмін зв'язковими штабами. Відповідний момент для цього та склад німецького зв'язкового штабу визначатиме ОКХ. Військово-морський флот та військово-повітряні сили відряджатимуть офіцерів до німецького зв'язкового штабу в Албанії якщо і коли вони вважатимуть це за потрібне.

До настання розвалу усього грецького фронту ініціатива, мабуть, належатиме головним чином *німецьким* з'єднанням без підкреслювання цього німецьким командуванням над об'єднаними силами. Коли грецький опір буде зламано, подальші завдання очищення території та охорони залишаться головним чином на долю італійців.

Вказівки щодо цього надійдуть пізніше.

Розмежування оперативних зон авіації регулюватиме головнокомандувач військово-повітряними силами.

5. Просування болгарських з'єднань у напрямку Тракії є небажаним, доки ворог не чинитиме акцій через чи проти болгарської території. Однак якщо це трапиться, штаб 12-ї армії визначатиме, виходячи з суто військових міркувань, момент, коли болгарські війська зможуть узяти на себе оборону узбережжя між гирлами річок Стримон та Маріца.

Ще не можна передбачити, що слід пізніше чекати просування югославських військ у напрямі Салоніки.

6. Як *жест у бік Туреччини*, слід уникати просування німецьких та болгарських військ у висунуту частину Едірки на схід від лінії Свіленград — Дідимотейхон.

7. Штаб 12-ї армії залишиться на місці разом з військами, кількість яких визначатиметься становищем на Південному Сході, навіть після закінчення операції.

Вказівки про його наступні завдання буде дано у відповідний час.

Головнокомандувачам пропонується інформувати ОКВ про зміни їхніх дій на основі цих наказів фюрера.

Бажано розпочати операцію не пізніше 1 квітня. ОКХ пропонується якнайшвидше доповісти ОКВ певну дату.

II. Операція «Барбаросса» (аркуші на заміну до директиви № 21 див. у додатку).

1. Враховуючи, з одного боку, включення 12-ї армії у розширені завдання операції «Маріта», а з другого — важкі умови для наступу на крайньому правому крилі (Прут, Дністер, можливо, переважаючи сили ворога), від наступу з метою досягнення вирішального успіху та від введення у дію танкових дивізій з Румунії треба відмовитися.

Відповідно на німецько-румунські оперативні сили покладаються такі завдання:

- а) Захищати район Румунії й тим самим південне крило усієї операції;
- б) Під час удару північного крила групи армій «Південь» скувати супротивні ворожі сили, а з прогресуючим розвитком ситуації разом з військо-

во-повітряними силами перешкодити організованому їх відступові через Дністер.

Завдання військово-повітряних сил полягає в тому, щоб ефективно підтримувати просування лівого крила групи армій «Південь» на Київ, а на правому крилі, відповідно до завдань оперативної групи військ «Румунія», зруйнуванням переправ не допустити відступу ворога за Дністер, а також підтримувати наше власне наступне просування через Прут і Дністер.

Особливо важливим є винищувальне та зенітне прикриття від ворожих нападів з повітря нафтового району Плоешті та нафтосховищ біля Констанци.

Крім того, російські чорноморські порти повинні бути заміновані.

До отримання дальшої вказівки не давати румунам будь-якої інформації про підготовку операції «Барбаросса».

2. Війська, які вивільняються внаслідок передбачених заходів, будуть використані для посилення основного угруповання групи армій «Південь», що проривається з району Любліна на південь від Прип'ятських боліт. Їх завдання полягає в тому, щоб потужними танковими силами швидко просунутися у загальному напрямі на Київ, глибоко у фланг і тил російських військ, а тоді охопити їх вздовж Дніпра.

3. Настанови про посилення оборони нафтоносного району буде дано згодом. Представництво вермахту в Румунії у даний момент залишається відповідальним за це завдання. Фюрер вирішить, чи цей штаб пізніше може бути виведений і переданий у розпорядження ОКХ.

4. Угорщина у період підготовки до «Барбаросси» не повинна вважатися союзником поза межами її нинішнього статусу. Позаяк навіть під час воєнної кампанії німецьким військам не доведеться ані вивантажуватися, ані проїздити там, розбудова шляхової мережі не є особливо нагальною. Угорська наземна служба не обслуговує німецькі військово-повітряні сили. Не передбачається ніяких підготовчих переговорів, котрі могли б вказувати на «Барбароссу».

З другого боку, територія Словаччини в належний час буде доступною для стратегічного розгортання, створення бази постачання та військово-повітряних сил. Час визначить ОКВ.

5. Широке роз'єднання операцій Прип'ятськими болотами і небезпека, що російські війська можуть там укопатися — систематично або після того, як їх буде розпорошено, — роблять необхідними спеціальні заходи та особливу увагу до цього району, хоч би в інтересах тилових комунікацій наших внутрішніх флангів (співпраця між головнокомандуючим сухопутних та головнокомандувачем військово-повітряних сил).

6. Чим далі йтиме демаскування в останні тижні перед Східною кампанією, тим більше треба буде рахуватися з превентивними заходами росіян. Крім ударів у райони розгортання, можливі також:

- наступи на румунський нафтовий район;
- на румунські або болгарські порти;
- у район Петсамо;
- на Балтійському морі.

Тому з боку командирів, котрі несуть за це відповідальність, необхідна підвищена оборонна готовність проти таких загроз. Зокрема, в Норвегії повинні бути здійснені усі підготовчі заходи для швидкого убезпечення району Петсамо, навіть до початку операцій, пов'язаних з «Барбаросою».

7. Головні командування мають повідомити ОКВ про зміни, котрі будуть зроблені у планах для «Барбаросси» на основі вищенаведених наказів фюрера.

III. Операція «Соняшник»

Ніяких підкріплень німецькому Африканському корпусові після того, як йому буде доставлено 15-ту танкову дивізію, у даний момент не передбачається.

Проте командувачеві німецьких військ у Лівії буде наказано спонукати італійського головнокомандувача у Тріполі навіть зараз готувати наступ

проти англійського оперативного з'єднання у Північній Африці. У всякому разі, це сковуватиме великі сили англійців у Південній Африці. Чи ми працюватимемо для наступу з обмеженою метою після прибуття 15-ї танкової дивізії, чи восени, після нових підкріплень, ми будемо боротися за наступ з далекосяжною метою — це залежатиме від того, як розвиватиметься ситуація протягом наступних тижнів.

Кейтель»¹¹

Відповідно до п. II наведеної директиви II супроводжував додаток, котрий мав усі ознаки окремого штабного документа, але без дати і підпису: «Таємна справа командування

Для начальників штабів

Додаток до OKW/WEST/Abt. L (I Op.) № 44326/41 g. K. Chefs.

Тільки через офіцера

Заміни до Директиви 21

1. Стор. 4, пункт II, абзац 2 має бути замінено таким текстом:

Завдання Румунії полягатиме в тому, щоб разом з німецькими оперативними силами, розгорнутими там, сковувати супротивні сили противника та іншими засобами подавати допоміжні послуги в тиллових районах.

2. Стор. 6, четвертий абзац треба замінити таким новим варіантом:

Група армій, яка діє на південь від Прип'ятських боліт, завдає головний удар з району Любліна у загальному напрямі на Київ, щоб потужними танковими силами швидко просунутися у глибокий фланг і тил російських військ, а тоді охопити їх за плином Дніпра.

Німецько-румунській групі військ на правому крилі припадає завдання: а) обороняти румунську територію й тим самим південне крило усієї операції;

б) у ході наступу на північному крилі групи армій «Південь» скувати супротивні ворожі сили, а з прогресуючим розвитком ситуації у взаємодії з військово-повітряними силами переслідуванням перешкодити їх організованому відступові через Дністер»¹².

* * *

Ось такий документ. Як бачимо, відповідно до вказівок Гітлера наступальній операції агресора на Україні було надано зовсім нової форми. Фактично це був другий, вже остаточний, варіант плану «Барбаросса» для півдня німецько-радянського фронту.

Перший варіант, розроблений генералами генштабу ОКХ, передбачав концентричний наступ двох німецьких танкових клинів — з південної Польщі та з Румунії. Кліщі оточення повинні були зімкнутися десь на Дніпрі. За другим — гітлерівським — варіантом усі німецькі танкові сили, що мали посунути на Україну, зосереджувалися на одному лівому фланзі, куди було перекинуто й танкові частини, які спочатку були у Румунії. Величезним танковим серпом — від Любліна на Київ і далі на південь, вздовж правого берега Дніпра, у напрямі Чорного моря, — вони мали охопити з тилу радянські війська на Правобережній Україні.

Опір радянських військ, які на Україні були набагато сильніші за супротивника, ніж на інших відтинках фронту, перекреслив ці плани ворога. Хоч німецькі війська досягли околиць Києва уже 9 липня 1941 р., далі їх наступ на Правобережжі розвивався не так, як було заплановано. Проте фактичний хід воєнних дій є окремою важливою темою, що має стати предметом спеціальної розвідки.

* * *

Наявність двох варіантів української частини плану «Барбаросса» тривалий час залишалася непоміченою радянськими воєнними істориками. Єдиною публікацією, в якій було звернуто увагу на зміну задуму насту-

пальної операції групи армій «Південь», залишається нарис В. Дашичева «Стратегічне планування агресії проти СРСР», вміщений у складеній ним двотомній збірці документів німецького командування¹³. Проте про директиву ОКВ, видану 22 березня 1941 р., автор нарису навіть не знає. Він посилається матеріалом, узятим з опублікованої 1955 р. монографії американського дослідника Дж. Блау про німецьку стратегію у війні проти Радянського Союзу¹⁴.

Однак американський автор також не здогадувався про існування не-нумерованої директиви ОКВ з корекцією плану «Барбаросса». Але з факту наявності двох варіантів директиви ОКВ № 21 та, мабуть, з інформації генерала Гальдера про гітлерівські вказівки, зроблені 17 березня, він дійшов правильного висновку: у плані наступу німецької групи армій «Південь» ще до початку війни було зроблено важливі зміни.

В. Дашичев у своїй збірці (1973 р.) наводить текст директиви ОКВ № 21 у першому, тобто недійсному, її варіанті¹⁵. Другий, остаточний, варіант знаходимо у 7-томному виданні документів і матеріалів Нюрнберзького процесу (1958 р.)¹⁶. Посилаючись на Дж. Блау, укладач московської збірки пише: «18 березня ОКВ ухвалило рішення про деякі зміни плану «Барбаросса» в частині, що стосувалася групи армій «Південь». Раніше остання мала завдавати два удари на своїх північному та південному флангах: з району Любліна на Київ та у нижній течії р. Прут для глибокого охоплення з двох боків радянських військ, що діяли у Молдавії та південній Україні. Труднощі форсування Дністра та низька боєздатність румунських військ спонукали гітлерівське командування зосередити основні зусилля групи армій на одному північному фланзі — на київському напрямі, де, на його думку, відкривалися більш заманливі оперативно-стратегічні можливості»¹⁷.

Цей коментар хибує такими помилками: (1 жодного рішення ОКВ 18 березня не ухвалювало. Гітлер дав свої вказівки 17-го, це й було рішення, оформлене як директива ОКВ 22-го; вирішальну роль Гітлера у визначенні німецької стратегії радянська воєнна історіографія замовчувала, йдучи за політичною пропагандою, котра зображувала нацистського фюрера напівідіотом; (2 рівень боєготовності румунських військ був добре відомий німцям і в грудні 1940 р., коли приймався перший варіант плану наступу групи армій «Південь»; при зміні плану у березні 1941 р. цей фактор не фігурував як її причина; (3 головний удар мав завдатися північним флангом групи армій «Південь» й за першим варіантом плану, суть зміни полягала у зосередженні на тому фланзі всіх її танкових військ.

Далі московський автор подає переклад зміненого тексту директиви ОКВ № 21. Наводимо його російською мовою, аби ніхто не міг запідозрити якогось підступу з нашого боку, бо цей переклад може служити сумним прикладом перекручення оригіналу: «Группа армий, действующая южнее Припятских болот, сосредоточивает свои силы, предназначенные для главного удара в районе Люблина и южнее для наступления в общем направлении на Киев. Оттуда танковым войскам нанести глубокий удар в глубь вражеской территории, совершая охват русских войск вдоль нижнего течения Днепра. Смешанные немецко-румынские войска на юге имеют две задачи:

1) осуществлять оборону Румынии как базы и тем самым обеспечить непрерывность операций в южной части театра военных действий и

2) сковывать противостоящие силы противника во время наступления войск северного крыла группы армий.

В зависимости от развития обстановки смешанные войска, поддерживаемые частями военно-воздушных сил, должны вести преследование, чтобы воспрепятствовать организованному отходу советских войск через Днепр»¹⁸.

Насправді в німецькому оригіналі документа нічого не говориться про «головний удар у районі Любліна», бо це є безглуздя. Немає там слів «глибокий удар в глибину ворожої території», «нижньої течії Дніпра», «Румунії», «безперервність операцій у південній частині театру воєнних дій» (новий варіант якраз передбачав затримку виступу з Румунії¹⁹) і ще дечого,

вписаного у переклад, а головне — наприкінці стоїть не Дніпро, а Дністер! Вище ми дали коректний переклад з посиланням на джерело, а на доказ сказаного про вигадки у перекладі, поданому в збірці В. Дашичева, наведемо у примітках текст другого варіанту директиви ОКВ № 21 про наступ на Україну мовою німецького оригіналу²⁰.

Наостанок зазначимо, що двотомна збірка німецьких документів, про яку йдеться, усе ж таки є кращою з тих, що побачили світ у колишньому СРСР. Особливо добротно написані нариси. Збірка й надалі буде використовуватися нашими істориками. Проте проблема перекладу стоїть на весь зріст. Наведений казус свідчить про кончу необхідність мати документи мовою оригіналу.

Проте становище українських істориків щодо цього є катастрофічним. Навіть найбільша в Україні Центральна наукова бібліотека НАНУ ім. В. Вернадського, крім документів ООН, отримуваних членами цієї міжнародної організації, не має зарубіжних документальних серій, що випускаються усіма країнами. Це й не дивно, коли взяти до уваги, що 85 % зарубіжної літератури, котра закуповувалася за тверду валюту в часи радянської влади, осідало у Москві. До республік потрапляв мінімум мінімум, замовлюваний академічними інститутами та університетами на ті жалюгідні кошти, що їм виділялися. Україні ще доведеться заповнювати цю лакуну.

¹ Це початок директиви ОКВ про майбутній напад Німеччини на Радянський Союз. Переклад зроблено з німецького оригіналу, фотокопію якого вміщено у другому томі 7-томного збірника матеріалів «Нюрнберзький процес» (М., 1958. — С. 561). Не буде зайвим зазначити, що в цьому самому томі на стор. 522, 532, 559 вміщено три варіанти перекладу даного тексту. Усі вони різняться між собою і жоден з них не є точним.

² *Hitlers Weirungen fur die Kriegfuhrung 1939—1945.* Hrshb. von Walther Hubatsch. — Frankfurt a/M, 1962. — S. 86.

³ *Ibid.* — S. 81, 83.

⁴ Г а л ь д е р Ф. Военный дневник. В 3 т. — М., 1969. — Т. 2. — С. 409.

⁵ «Совершенно секретно! Только для командования!» Стратегия фашистской Германии в войне против СССР. Документы и материалы. — М., 1967. — С. 187.

⁶ Г а л ь д е р Ф. Указ. соч. — С. 409.

⁷ Trial of the Major War Criminals before the International Military Tribunal (TMWC). 42 vols. — Nuremberg, 1947—49. — Vol. XXV. — P. 477.

⁸ Нюрнберзький процес. Сб. матеріалів. В 7 т. — М., 1957—1961. — Т. 6. — С. 210.

⁹ TMWC. — Vol. XXIV. — P. 477.

¹⁰ Німецька збірка — див. прим. 2; британська збірка з коментарями упорядника: *Hitler's war directives 1939—1945.* Ed. by H. R. Trevor-Roper. — London, 1966.

^{10a} Штамп специфікації документа. Зокрема, штамп «Тільки через офіцера» означав, що документ не може пересилатися по радіо чи кабельними засобами зв'язку, бо операторами при них були солдати або унтер-офіцери.

¹¹ Documents on German Foreign Policy 1918—1945. — Series D (1937—1945). — Washington, 1962. — Vol. XII. — P. 338—343.

¹² Директиву ОКВ, видану 22 березня 1941 р., було надруковано англійською мовою в Америці (одночасно — в Англії) у XII томі серії публікацій трофейних німецьких дипломатичних документів. Та воєнні історики дипломатичних документів, мабуть, не читають, а історики дипломатії не цікавляться воєнними документами. Тому директива довго залишалася непоміченою. Її виклад було дано автором даної статті у книзі «Возз'єднання західноукраїнських земель та міжнародні відносини, 1939—1941» (К., 1979. — С. 234—235).

На відміну від тексту директиви англійською мовою її фрагмент, котрий являє собою додаток для заміни першого варіанту плану «Барбаросса» для України, перекладено з оригіналу німецькою мовою. Його було виявлено серед численних документальних видань, де зустрічаються обидва варіанти директиви № 21, не привертаючи уваги істориків своєю розбіжністю (див. посилання 12).

¹² Der zweite Weltkrieg. Dokumente. Angewählt und eingeleitet von G. Forster und O. Groehler. — Berlin, 1974. — S. 91—92.

¹³ Дашичев В. И. Банкротство стратегии германского фашизма. Исторические очерки, документы и материалы. В 2 т. — М., 1973. — Т. 2. — С. 58—70.

¹⁴ В i a u G. The German campaign in Russia. Planning and operations (1940—1942). — Washington, 1955. — P. 34—35.

¹⁵ Дашичев В. И. Указ. соч. — С. 88.

¹⁶ Нюрнберзький процес. — Т. 2. — С. 563.

¹⁷ Дашичев В. И. Указ. соч. — С. 68.

¹⁸ Там же.

¹⁹ За першим варіантом оперативного плану, розробленим на основі директиви № 21, обидва крила групи армій «Південь» мали виступити одночасно. За другим — праве крило мало спочатку залишитися пасивним, не змушуючи радянські війська у Бессарабії відступати. Тому німецько-румунська група військ розпочала активні дії тільки 2 липня.

²⁰ «Rumaniens Aufgabe wird es sein, zusammen mit der dort aufmarschierenden Kräftegruppe den gegenüberstehenden Gegner zu fesseln und im übrigen Hilfsdienste im rückwärtigen Gebiet zu leisten».

«Bei der südlich der Pripjatsümpfe angesetzten Heeresgruppe ist der Schwerpunkt im Raum von Lublin in allgemeiner Richtung Kiew zu bilden, um mit starken Pz. Kräften schnell in die tiefe Flanke und den Rücken der russischen Kräfte vorzugehen und diese dann im Zuge des Dnjepr aufzurollen.

Der deutsch-rumänischen Kräftegruppe fällt am rechten Flügel die Aufgabe zu

a) den rumänischen Raum und damit den Südflügel der Gesamtoperation zu schützen,

b) im Zuge des Angriffs am Nordflügel der Heeresgruppe Süd die gegenüberstehenden feindlichen Kräfte zu fesseln und bei fortschreitender Entwicklung der Lage im Verein mit der Luftwaffe ihren geordneten Rückzug über den Dnjepr im Nachstoß zu verhindern».

Рік 1941-й: партизани України

У досить широко, хоч і далеко не завжди, ґрунтовно розробленій і поданій з позицій наукової об'єктивності та зваженості історії народної боротьби на окупованій фашистами території України є, як виявляється нині, чимало непрочитаних і перекручених сторінок. Нововідкриті фонди архівів дають змогу показати не тільки надзвичайні гостроту й драматизм партизанського руху на території України, а й однозначно засвідчують, що він розпочався, по суті, зразу ж з появою ворожої армії на українській території, ще до того, як керівні інстанції комуністичної партії закликали населення до опору ворогові і заходилися організовувати його. В радянській літературі цю обстановку було змазано, як таку, що не відповідала ідеологічним стереотипам того часу.

Проте у життєвих реаліях усе це виглядало інакше. Антифашистський підпільно-партизанський рух розпочався з ініціативи самого народу, а його першими учасниками і нерідко організаторами були військовослужбовці Червоної армії, які, потрапивши в оточення або у фашистський полон і вирвавшись з нього, переходили на нові форми боротьби.

Про глибoku занепокоєність фашистських окупаційних властей бойовими діями партизанів свідчить документ № 1, що є додатком до директиви по боротьбі з народними месниками, яку розроблено головним штабом групи армій «Південь» з урахуванням досвіду протипартизанських дій у перші два місяці війни Німеччини проти Радянського Союзу.

Документ № 2 подає незаперечні свідчення того, що партизанський рух в Україні вже на початковому етапі свого розвитку серйозно непокоїв окупантів. З документа довідуємося про те, що дніпровські плавні у районі Нікополя стали районом зосередження партизанських сил Дніпропетровської, Запорізької, Миколаївської та Сталінської областей. Тут у першому на окупованій території України обширному партизанському краї, створеному у прифронтовій смузі, партизани, відтягуючи на себе ворожі війська, подавали тим самим допомогу воїнам 18-ї армії, яка вела у той час тяжкі бої. Звіт підрозділу таємної польової поліції, що діяв у складі 444-ї охоронної дивізії, розповідає про завершальний етап бойових дій у дніпровських плавнях. Документ цей, хоч і хвибує на недостатню точність, по суті, вперше відкриває важливу сторінку початкового і разом з тим найважчого етапу партизанського руху на території України.

Оригінали обох пропонуванних документів зберігаються у фондах Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України (далі — ЦДАВО). Документи підібрано і передмову до них написано М. В. Ковалем.